

*До 100 – річчя Житомирського державного
університету імені Івана Франка*

***ОСОБИСТІСНЕ ЗРОСТАННЯ
В УМОВАХ ТРАНСФОРМАЦІЇ
СУЧАСНОГО СУСПІЛЬСТВА***

Монографія

Житомир
Видавець О. О. Євенок
2020

УДК 159.923.2
О 72

*Рекомендовано до друку вченою радою
Житомирського державного університету ім. Івана Франка
(протокол № 8 від 29 вересня 2019 року)*

Рецензенти:

В. О. Моляко, дійсний член НАПН України, доктор психологічних наук, професор, завідувач лабораторії психології творчості Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України;

Р. В. Павелків, доктор психологічних наук, професор, перший проректор Рівненського державного гуманітарного університету;

Ж. П. Вірна, доктор психологічних наук, професор, декан факультету психології Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки.

О 72 Особистісне зростання в умовах трансформації сучасного суспільства: монографія / Ред. колегія: Т. В. Коломієць, Т. Ю. Кулаковський, Г. В. Пирог; за науковою редакцією професора Л. П. Журавльової. – Житомир: Вид. О. О. Євенок, 2020. – 308 с.

ISBN 978-966-995-055-0

У колективній монографії «Особистісне зростання в умовах трансформації сучасного суспільства» розглянуто питання, які пов'язані з проблематикою розвитку особистості на тлі різних контекстів функціонування сучасного соціуму. Розкриваються етнічні та екологічні аспекти особистісного зростання, психолого-педагогічні чинники розвитку людини на різних вікових етапах її дорослішання, особливості професійного становлення у сучасних умовах. Висвітлюються нові проблеми узгодженості технологій та психіки в контексті сучасного науково-технічного розвитку.

Для науковців, психологів, педагогів, соціологів, екологів, докторантів, аспірантів, студентів, а також широкої читацької аудиторії.

The collective monography “Personal development in conditions of modern society transformation” is addressing questions connected to problems of personality development in different contexts of modern society. The ecological and ethical aspects of personal growth were described as well as the problem of personal and professional development in conditions of modern society. New problems of coherence of technologies and psyche are elucidated in the context of modern scientific and technological development.

This work will be of use for scientists, psychologists, educators, socialologists, ecologists, undergraduate and postgraduate students and for a wide audience of non-professional audience.

УДК 159.923.2

© Кол. авторів, 2020

© Кафедра психології розвитку та консультування
Житомирського державного університету імені
Івана Франка, оригінал-макет, 2020

ISBN 978-966-995-055-0

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА (Л. П. Журавльова)	5
РОЗДІЛ 1. СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ ВИМІРИ ОСОБИСТІСНОГО ЗРОСТАННЯ	7
1.1. Етнічна ідентичність та особистісне зростання (Л. П. Журавльова, О. Г. Шмиглюк)	7
1.2. Екологічна свідомість як умова особистісного зростання підлітків (Т. В. Можаровська)	34
1.3. Екологічне ставлення до Іншого як основа особистісного зростання в юнацькому віці (Т. В. Коломієць)	47
1.4. Екологічне ставлення до себе як основа особистісного зростання (А. І. Литвинчук)	65
1.5. Неформальна субкультура як чинник особистісного зростання молоді (Н. В. Мужанова)	84
РОЗДІЛ 2. ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІ ЧИННИКИ ОСОБИСТІСНОГО ЗРОСТАННЯ	95
2.1. Психологія чесності: передумови й розвиток (Л. О. Котлова)	95
2.2. Психологічні особливості розвитку навчальних здібностей у підлітковому віці (І. В. Кирильчук)	117
2.3. Розвиток творчої особистості в процесі літературної діяльності (І. А. Гречуха)	133
2.4. Внутрішній конфлікт особистісного зростання в юнацькому віці (Т. М. Шапран)	149
РОЗДІЛ 3. ПРОФЕСІЙНЕ СТАНОВЛЕННЯ У СИСТЕМІ ОСОБИСТІСНОГО ЗРОСТАННЯ	166
3.1. Психологічні особливості професійного самовизначення старшокласників, які виховуються у родині та соціальних закладах (Г. В. Пирог, Д. О. Коробко)	166
3.2. Сучасний стан та напрями вдосконалення профорієнтаційної роботи практичних психологів закладів освіти (Г. В. Пирог, Н. М. Шикирава)	187
3.3. Психологічні особливості та проблеми професійного становлення студентів-психологів (Г. В. Пирог)	192
3.4. Психолого-типологічні особливості студентів як чинник мотивації навчання в магістратурі (О. А. Мірошниченко, О. П. Гуцуляк)	201
3.5. Підприємливість як наукова категорія психології розвитку (Т. Ю. Кулаковський)	215
РОЗДІЛ 4. МІЖДИСЦИПЛІНАРНІ ТЕХНОЛОГІЇ ВДОСКОНАЛЕННЯ ТА САМОВДОСКОНАЛЕННЯ ОСОБИСТОСТІ	233
4.1. Проблематика узгодженості технологій та психіки в контексті сучасного науково-технічного розвитку (Ф. А. Дончев)	233
4.2. Когнітивно-поведінкові та фармакологічні методи вдосконалення психічного компоненту особистості (Ф. А. Дончев)	258
4.3. Корекція міжпівкульної взаємодії як основа розвитку пізнавальних процесів молодших школярів (А. В. Шаюк)	274
ПІСЛЯМОВА (Л. П. Журавльова)	288
ЛІТЕРАТУРА	289

саморегуляцію. Остання є основною складовою процесу самовдосконалення особистості.

4.3. Корекція міжпівкульної взаємодії як основа розвитку пізнавальних процесів молодших школярів

За останні роки в усьому світі відзначається тенденція збільшення кількості дітей з труднощами в навчанні та адаптації. За даними фахівців, навчання в школі ускладнює ситуацію, наслідки інтенсифікації навчального процесу в освітніх закладах призводить до дисгармонійного фізичного розвитку (зниження функціональних показників серцево-судинної, м'язової і дихальної систем, дефіцит маси тіла) і психофізичного перевантаження (Балашова, 2011, с. 18).

У більшості школярів, які з перших днів зазнають труднощів навчання в школі, є порушення в міжпівкульній взаємодії головного мозку. Єдність мозку складається з діяльності двох його півкуль, тісно пов'язаних між собою системою нервових волокон (мозолисте тіло, міжпівкульні зв'язки). Розвиток міжпівкульної взаємодії є основою розвитку інтелекту. Симетрування роботи мозку позитивно позначається на функціонуванні всіх органів і систем, оскільки симетрія – властивість живого. Отже, чим більше симетрії, тим менше витрат життєвої енергії (Бехтерева, 2017, с. 12). Встановлено, що нейрофізіологічні процеси, що лежать в основі забезпечення вербально-розумової діяльності (спрямованої на синтез окремих слів і речень), перебігають при високому рівні системного взаємозв'язку біоелектричної активності кори обох півкуль, особливо це стосується їх скроневих і нижньолобних відділів. Також в процес реалізації тісних міжпівкульних взаємодій залучені не лише зона Брока і Верніке, а й симетричні їм відділи правої гемісфери. Інтеграція правої і лівої гемісфер мозку необхідна і для успішної творчості. Від якості міжпівкульної взаємодії залежить і рівень інтелекту. При ускладненні виконуваного завдання зростає роль співдружньої роботи лівої і правої півкулі (Жаворонкова, 2018, с. 204–205). За даними А. Ю. Каразаєвої і О. М. Разумнікової (2012), підвищення вербальної оригінальності супроводжується послабленням півкульної асиметрії. Це зумовлено тим, що домінування функцій правої півкулі є першорядним чинником створення оригінального образу, тоді як для побудови оригінального за змістом речення необхідне об'єднання можливостей обох гемісфер:

унікальних для формування віддалених вербальних асоціацій правого і використання певних правил складання речень, які властиві лівому.

Відомо, що ті частини головного мозку, які не включені в активну діяльність, суттєво гірше забезпечуються киснем і живильними речовинами, що, зрозуміло, не сприяє їх активізації. Таким чином, коли ліва півкуля набагато активніша за праву, кровообіг в лівій половині мозку теж активніший, ніж у правій. Оскільки від контролю головного мозку залежить функціонування всього організму, то такий нерівномірний кровообіг позначиться на функціонуванні дихальної, травної і інших систем організму (Антропова, 2011, с. 74).

З огляду на функціональну спеціалізацію півкуль, а також роль спільної діяльності в здійсненні вищих психічних функцій, можна вважати, що порушення міжпівкульної передачі інформації спотворює пізнавальну діяльність дітей. Лише в союзі з правою ліва півкуля набуває здатності до самопізнання, творчого використання отриманої інформації та досвіду, стає виразом нашого Я. Власне тому, без злагодженої роботи обох півкуль головного мозку не буде ні спілкування, ні пізнання (Безбородова, 2012, с. 34).

Традиційні методи психолого-педагогічного впливу на дитину часто не приносять стійкого позитивного результату, оскільки вони не здатні усунути першопричину порушень – дисфункцію мозку, сповільнення темпів розвитку. Потрібні такі методи, що здатні підвищити продуктивність перебігу психічних процесів, що, у свою чергу призведе до поліпшення пам'яті, уваги, мови, просторових уявлень, моторики, знизить стомлюваність і покращить здатність до довільного контролю, сприятиме повноцінному психічному і фізичному розвитку (Буравлева, 2012, с. 12).

Одним з ефективних засобів впливу на дітей з проблемами навчання є керування домінантно-субдомінантною взаємодією півкуль головного мозку і на їх ґрунті – посилення процесів розвитку адаптивного резерву головного мозку. При цьому інтенсивні заходи необхідно приймати якомога в більш ранньому віці, оскільки з початком занять в школі процес дезадаптації з проявом порушень вищих функцій головного мозку, вегетативних і соматичних симптомів наростатиме лавиноподібно (Безбородова, 2012, с. 54).

Вправи для розвитку міжпівкульної взаємодії покращують розумову діяльність, синхронізують роботу півкуль, сприяють поліпшенню запам'ятовування, підвищують стійкість уваги, полегшують процес письма. Вправи для розвитку правої півкулі виконуються для стабілізації психіки, розвитку інтуїції, активізації

творчих здібностей. Вправи для розвитку лівої півкулі покращують пам'ять, підвищують інтелектуальні можливості, розвивають математичні здібності, активізують роботу головного мозку (Шанина, 2000, с. 547).

У багатьох країнах порушення міжпівкульної взаємодії фахівці вважають однією з найбільш частих причин шкільної дезадаптації, порушення психічного здоров'я в дитячому віці. Учні з такими проявами є групою академічного ризику, у них, як правило, знижена працездатність, параметри уваги, інтелектуальна продуктивність, а, отже, і здатність до навчання (Жаворонкова, 2000, с. 697). На жаль, найбільш результативні психофізіологічні та нейропсихологічні методи нормалізації пізнавальних процесів поки знаходять мале застосування в масовій школі в зв'язку з недостатньою розробленістю прикладних діагностичних і абілітаційних методів, недостатністю знань з нейропсихології у шкільних фахівців (Безруких, 2006, с. 16).

Задум нашого дослідження був продиктований потребою вирішити ряд протиріч: між вимогами початкової школи й недостатньою психофізіологічною зрілістю (власне, розвитком мозолистого тіла і сформованістю міжпівкульних зв'язків); між необхідністю індивідуального підходу до молодших школярів і неврахуванням профілю латеральної організації мозку учня; між потребою суспільства в ефективно навчених, інтелектуально і особистісно повноцінних людях і нерозробленістю педагогічних технологій з раннього виявлення, корекції порушень міжпівкульної взаємодії у дітей групи ризику з низькою інтелектуальною продуктивністю.

Дослідження здійснювалося на базі початкових класів чотирьох загальноосвітніх шкіл м. Житомира. Було відібрано 480 практично здорових хлопчиків і дівчаток 6-7 років. Високу однорідність вибірки забезпечило проживання і виховання дітей в соціально-сприятливих умовах.

Для скринінгового оцінювання рівня шкільної мотивації проведено анкетування з вивчення рівня шкільної мотивації й адаптації за Н. Лускановою. Опитування дітей 6-ти років проводилось індивідуально або в малій групі, а з семилітками — у групі не більш як 15 осіб (діти мають орієнтуватися на аркуші паперу і гарно знати числа від 1 до 10). Для кожного учня вчителями заповнювались опитувальники за методикою «Експертна оцінка адаптованості дитини до школи» (В. Чирков, О. Соколова, О. Сорокіна), з якої враховувались критерій «Ефективність навчальної діяльності» і шкали «Навчальна активність» і «Засвоєння знань».

4.3. Корекція міжпівкульної взаємодії як основа розвитку пізнавальних процесів молодших школярів

Для вивчення когнітивних функцій застосовувався тест «Будиночок» за Н. Й. Гуткіною, що є модифікацією тесту Д. Векслера, для визначення рівня розумового розвитку школярів, вміння орієнтуватися на зразок, точно копіювати. Це, в свою чергу, передбачає певний рівень просторового сприймання, довільності уваги, сенсомоторної координації та дрібної моторики пальців руки. Методика «Четверте зайве» застосовувалась для більш глибокого і додаткового розуміння рівня розвитку логічного мислення, «Запам'ятовування 10 слів» за С. Рубінштейном – динамічності й продуктивності пам'яті, «Віддалені асоціації» за А. Медніком – уміння перекомпоновувати вихідні елементи в нові комбінації, «Обведи контур» – наочно-дійового мислення.

У процесі дисперсійного аналізу не було виявлено ефекту впливу освітнього закладу на показники успішності в навчанні ($p > 0,05$), що дало можливість здійснювати подальший аналіз на вибірках, виділених лише на підставі етапу загальної освіти – початкова школа.

Відповідно до отриманих кількісних показників деяких психологічних характеристик (табл. 1) було виділено групу академічного ризику (92 хлопчиків і 87 дівчаток).

Таблиця 1

Психологічні показники в досліджуваних групах школярів

Показники	Академічно успішні учні (n=301)		Група академічного ризику (n=179)	
	М	SD	М	SD
Шкільна мотивація й адаптація	24,8	2,72	12,7	1,04
Рівень розумового розвитку	4,78	1,02	1,4	0,98
Розвиток логічного мислення	3,1	0,16	0,7	0,18
Запам'ятовування	7,72	1,8	2,2	0,7
Комбінаторика	6,2	2,1	2,8	2,1

Примітка: М – середня величина; SD – стандартне відхилення

Для дослідження міжпівкульної взаємодії використовувалися експериментальні методики, розроблені А. Р. Лурія (2002). Згідно з концепцією А. В. Семенович (2002), будь-яка психічна функція спочатку представлена в правій півкулі й в процесі дозрівання «рухається» в ліву. При порушенні взаємодії півкуль таке перенесення утруднюється, що призводить до недостатнього розвитку відповідних функцій.

Завдяки міжпівкульній взаємодії у віці 4–8 років інтенсивно диференціюються кіркові проєкційні відділи, збагачується «схема тіла»,

РОЗДІЛ 4. МІЖДИСЦИПЛІНАРНІ ТЕХНОЛОГІЇ ВДОСКОНАЛЕННЯ ТА САМОВДОСКОНАЛЕННЯ ОСОБИСТОСТІ

тонка моторика, артикуляції, предметні дії. На цьому етапі онтогенезу розвиваються механізми міжпівкульного перенесення, починає встановлюватись домінантність лівої півкулі по відношенню рухових функцій.

Методичний комплекс дослідження міжпівкульної взаємодії включав дослідження кінестетичного праксису (мономануальне відтворення пози руки за зоровим і кінестетичним зразком, перенесення пози з однієї руки на іншу без зорового контролю), динамічного праксису (виконання проби «кулак – ребро – долоня», реципрочної координації), просторового праксису, а також письмо і малювання. Саме ці проби кількісно і якісно дозволяють найбільш рельєфно оцінити міжпівкульну взаємодію, оцінити вплив сформованості міжпівкульних зв'язків на успішність виконання просторових рухових завдань, оцінити ступінь зрілості й гнучкості міжпівкульних відносин в моторній і сенсорній сферах (Чуприков, 2009, с. 640).

При інтерпретації результатів дослідження визначався відсоток школярів, які успішно виконали запропоновані проби, аналізувалися якісні особливості помилок, порівнювалися особливості міжпівкульних відносин у академічно успішних дітей і у групи академічного ризику.

Результати виконання проб кінестетичного праксису правою (П) і лівою (Л) рукою показали, що всі досліджувані досить успішно справляються з виконанням проб праксису пози за зоровим зразком (табл. 2). Проби виконуються однаково успішно правою й лівою рукою, або домінує права рука, що говорить про стабілізацію ведучої руки до цього віку.

Таблиця 2

Виконання проб праксису пози у двох групах школярів (у %)

Показники	Праксис пози за зоровим зразком		Праксис пози за кінест. зразком		Перенос поз	
	П	Л	П	Л	П	Л
Академічно успішні учні (n=301)	94*	91	84	90	87	87
Група академічного ризику (n=179)	90	89	96	92	68	72

Примітка: * Відсоток випробуваних, які успішно виконали проби

Діти з групи академічного ризику виконують перенос поз гірше, вони часто плутають пальці, здійснюють розгорнутий пошук потрібної пози, який рідко призводить до успіху. У них відзначається багато синкінезій, коли при виконанні проби однією рукою мимоволі

4.3. Корекція міжпівкульної взаємодії як основа розвитку пізнавальних процесів молодших школярів

підключається інша рука або починає рухатись язик, відкривається рот. У цих дітей можна говорити про наявність суттєвих труднощів зорово-моторних координацій.

Зазначимо, що у першій групі праксис пози за кінестетичним зразком ліва рука «обганяє» праву, що, ймовірно, говорить про усталеність ролі правої півкулі в контролі за кінестетичними відчуттями. У другій групі такого переваги не спостерігається.

У групі академічного ризику перенесення поз з однієї руки на іншу без контролю зору доступні в меншому відсотковому співвідношенні. Це може бути зумовлено дефіцитом пропріоцептивної і тактильної чутливості.

Результати виконання проб динамічного праксису показали, що пробу «Кулак – ребро – долоня» діти обох груп успішніше виконують правою рукою (табл. 3). Ці дані дозволяють говорити про те, що ведуча роль лівої півкулі в динамічній складовій праксису починає проявлятися досить рано. Встановлюється переважний контроль лівої півкулі за динамічними характеристиками рухів.

Таблиця 3

Виконання проб динамічного праксису у двох групах школярів (у %)

Показники	«Кулак – ребро – долоня»		Реципрокна координація
	П	Л	
Академічно успішні учні (n=301)	76*	67	100
Група академічного ризику (n=179)	68	60	78

Примітка: * Відсоток випробуваних, які успішно виконали проби

Проба на реципрокну координацію безпосередньо визначає міжпівкульну взаємодію на рівні лобних відділів мозку та мозолистого тіла, виконується краще академічно успішними дітьми, що узгоджується з наявними даними досліджень (Семенович, 2019; Куликов, 2010; Фокин, 2009). Найбільш характерними помилками в групі академічного ризику є труднощі включення в завдання, нерівномірний темп виконуваної діяльності, неодночасне виконання або помилки в одній з рук (частіше в правій). В цих випадках проба виконується повільно, нестабільно, із залученням зовнішнього мовного опосередкування.

Дані про сформованість у досліджених груп дітей письма і малювання свідчать, що серед академічно успішних дітей більше школярів, які вміють писати ведучою та неведучою рукою порівняно із дітьми другої групи (табл. 4).

Таблиця 4

Письмо і малювання у двох групах школярів (у %)

Показники	Школярі, які вміють писати прості слова друкованими буквами без помилок		Школярі, які вміють малювати неведучою рукою
	Ведучою рукою	Неведучою рукою	
Академічно успішні учні (n=301)	90*	21	49
Група академічного ризику (n=179)	81	16	37

Примітка: * Відсоток випробуваних, які успішно виконали проби

У респондентів другої групи зустрічаються різні типи помилок (нечіткість ліній, розриви, зайві штрихи, букви, «дзеркальне» написання), причому, при написанні неведучою рукою таких помилок допускається більше. Це свідчить за повільний темп формування, нестабільність вже сформованих патернів функціональної асиметрії мозку.

Попри проєкційні помилки досліджувані обох груп охоче погоджуються малювати ведучою рукою. До того ж, у другої групи зустрічаються координатні і структурно-топологічні помилки. Малювати неведучою рукою погоджується лише частина дітей першої і другої групи.

Дані про виконання проб просторового праксису і сформованість деяких координатних просторових уявлень показують, що у академічно успішних учнів відзначаються гарні уявлення про координати простору і в сфері просторового праксису (табл. 5). У них мінімальна частота «дзеркальних» помилок при виконанні проб Хеда. Діти з другої групи дещо відстають від своїх здорових однолітків.

Таблиця 5

**Виконання проб просторового праксису і
сформованість координатних просторових уявлень
у двох групах школярів (у %)**

Показники	Школярі, які правильно вказують праву і ліву руку		Просторовий праксис
	У себе	У психолога	
Академічно успішні учні (n=301)	100*	93	60
Група академічного ризику (n=179)	93	76	38

Примітка: * Відсоток випробуваних, які успішно виконали проби

У них при виконанні проб зустрічаються «дзеркальні» помилки, інколи спрощується поза-зразок. Вони можуть правильно показати

праву і ліву руку у експериментатора і помиляються, показуючи праву і ліву руку у себе. Така дисоціація свідчить як про нестійкість основних уявлень про систему координат, «схему тіла», а також про можливі відхилення від коректної послідовності формування просторових уявлень при порушенні міжпівкульної взаємодії.

Слід зазначити, що у дітей 6-7 ще не в повній мірі можуть вдаватися автоматизоване виконання моторних програм, складні бімануальні рухи і просторово організовані рухові акти, що спираються на «схему тіла». У них ще не остаточно стабілізуються різні моторні і сенсорні асиметрії. За даними Е. Г. Симерницької (1985) у віці 5-7 років функціональна організація міжпівкульної асиметрії і взаємодії знаходяться в стані постійного поступального розвитку.

У школярів із академічною неуспішністю формування різних видів праксису, стабілізація півкульної спеціалізації в рухах, формування ієрархічно організованої функціональної системи міжпівкульних взаємодій проходять ті ж етапи, що і в нормі, але тільки в більш повільному і нерівномірному темпі. У більшості з них немає виражених порушень м'язового тону, відчуття дотику, окорухових реакцій, пропріоцептивних компонентів праксису, сенсомоторної сфери. Це свідчить на користь відносного збереження функціонування стовбурових і підкіркових утворень. Зазначені структури забезпечують «фоновий» контент довільних рухів і одночасно є функціональним субстратом основних складових як міжпівкульної асиметрії, так і міжпівкульної взаємодії (Фокин, 2009.).

Відставання в темпі формування півкульних ланок праксису а, отже, міжпівкульної взаємодії на рівні мозолистого тіла пояснюється тим, що максимум навантаження щодо забезпечення парної роботи півкуль мозку припадає на стовбурові утворення, а вони не завжди можуть впоратися з такою роллю. Це проявляється труднощами входження в завдання, інертністю та симптомами загального і парціального виснаження (Безбородова, 2012, с. 43).

На думку А. В. Семенович (2019), подібна «вторинна» дефіцитарність підкіркових утворень і міжпівкульної взаємодії, що ними забезпечується, і приводить до відносно високої частоти і стійкості «дзеркальних» помилок в просторовому праксисі дітей. До того ж, характер порушень виконання різних проб праксису свідчить про те, що симптоми «затримки» виникають або особливо чітко проявляються саме тоді, коли необхідне включення функціональної активності лівої півкулі головного мозку. Ось чому відхилення від норми стають помітними в тих пробах, де суттєвою роль кінетичної організації рухів і

їх довільної мовної регуляції порівняно із завданнями, виконання яких спирається переважно на інтеро- і екстероцептивну полісенсорну інформацію.

У вітчизняних і зарубіжних публікаціях, присвячених даній проблематиці (Villarreal, 2004; Hommet, 2008; Буклина, 2004), ведеться мова про гетерохронність як в дозріванні різних комісуральних систем мозку, так і в формуванні забезпечуваних ними аспектів міжпівкульної взаємодії. Дослідження особливостей міжпівкульної взаємодії у здорових дітей визначають існування певних індивідуальних відмінностей в характері й швидкості формування складних і багаторівневих взаємовідносин між гемісферами мозку.

Більш важливим є констатація того, що відхилення в формуванні міжпівкульної взаємодії в групі дітей академічного ризику не свідчить про зупинку психічного розвитку та до явища незворотного регресу. Дослідники відзначають наявність різноманітних функціональних компенсаторних перебудов, що дозволяють таким дітям вирішувати різні когнітивні та поведінкові завдання (Деппутат, 2011, с. 18).

Від 65 до 90% молодших школярів мають вікову несформованість організації діяльності, візуально-моторних, слухо-моторних координації, мовленнєвого розвитку, зорового і зорово-просторового сприйняття (Безбородова, 2012, с. 15). Усі ці функції є основою формування базисних навчальних навичок письма, читання, рахунку.

Нейрофізіологічні та нейропсихологічні дослідження дозволили зрозуміти механізми несформованості ведучих пізнавальних функцій. Перш за все, це є функціональна незрілість кори й регуляторних структур мозку. До того ж у дітей з проблемами навчання ця незрілість зберігається протягом 1-3 років навчання в школі. Проте функціональна незрілість та несформованість основних навчальних навичок у дітей 6-7 років не означає нездатність до навчання. Правильно організована система навчання сприяє розвитку цих функцій (Буравлева, 2012, с. 112).

У ході кореляційного аналізу вивчалася структура взаємозв'язків когнітивних характеристик і успішності в виконанні проб на міжпівкульну взаємодію. У таблиці 6 представлені коефіцієнти кореляції Спірмена між рівнем розумового розвитку (РРР), рівнем розвитку логічного мислення (РРЛМ), запам'ятовуванням (З), уміння перекомпоновувати вихідні елементи в нові комбінації (К) з успішністю в пробах праксису пози (ПП), динамічного праксису (ДП), письмом ведучою (ПВР) і неведучою рукою (ПНВР), малюванням неведучою

4.3. Корекція міжпівкульної взаємодії як основа розвитку пізнавальних процесів молодших школярів

рукою (МНВР), пробами просторового праксису (ПрП) і сформованістю деяких координатних просторових уявлень (КПУ).

Таблиця 6

Взаємозв'язки когнітивних показників з показниками міжпівкульних відносин у досліджуваних груп школярів

Показники	РРР		РРЛМ		З		К	
Групи дослідження	Акад. успішні і учні	Група акад. ризику	Акад. успішні і учні	Група акад. ризику	Акад. успішні і учні	Група акад. ризику	Акад. успішні учні	Група акад. ризику
ПП	0,13	0,57	0,36	0,66	0,13	0,09	0,29	0,64
ДП	0,22	0,59	0,09	0,09	0,12	0,21	0,18	0,18
ПВР	0,17	0,14	0,07	0,06	0,17	0,25	0,17	0,09
ПНВР	0,22	0,69	0,22	0,51	-0,04	-0,14	0,29	0,52
МНВР	0,17	0,60	-0,27	-0,10	-0,10	-0,28	0,31	0,73
ПрП	0,26	0,64	-0,23	-0,02	-0,26	-0,16	0,29	0,43
КПУ	0,31	0,67	-0,27	0,56	-0,26	0,17	0,29	0,47

Примітка: РРР – рівень розумового розвитку; РРЛМ – рівень розвитку логічного мислення; З – запам'ятовування; К – уміння перекомпоновувати вихідні елементи в нові комбінації

Більша кількість кореляційних взаємозв'язків встановлена між когнітивними характеристиками й показниками міжпівкульних відносин для групи академічного ризику. Прямий напрямок кореляцій виражається в тому, що з покращенням функції міжпівкульної взаємодії покращуються такі когнітивні показники, як розумовий розвиток (РРР), рівень розвитку логічного мислення (РРЛМ), уміння перекомпоновувати вихідні елементи в нові комбінації (К).

У респондентів з групи академічного ризику значення кореляцій суттєво відрізняються по силі порівняно з академічно успішними дітьми, що пояснюються перенапруженням адаптаційних механізмів організму перших.

Для другої групи школярів встановлено найбільшу кількість взаємозалежностей середньої сили між когнітивними процесами (за виключенням запам'ятовування) і письмом ведучою (ПВР), неведучою рукою (ПНВР), малюванням неведучою рукою (МНВР), пробами просторового праксису (ПрП), сформованістю деяких координатних просторових уявлень (КПУ). Це наштовхує на думку про те, що для даної групи дітей найбільш оптимальним було б застосування вправ, в яких використовуються одночасно різнотипні рухи рук і ніг. Здійснення і автоматизація рухів такого типу вимагають створення принципово

нових нейронних мереж, що розширює можливості функціонування головного мозку дитини.

Наступним етапом нашого дослідження є реалізація використання методики малювання обома руками і кінезіологічних вправ у дітей з групи академічного ризику. Сформовано контрольну групу дітей, які не будуть виконувати спеціальні вправи (20 хлопчиків і 20 дівчаток).

Методика малювання обома руками у модифікації В. П. Гоч, М. С. Черноокого, Є. В. Астащенко (2011) спрямована на гармонізацію міжпівкульної взаємодії. Під час малювання двома руками потрібно чітко сформулювати у дитини основні вимоги до образу, який може стати основою вправи для двох рук. Щоб налаштувати півкулі мозку на спільну роботу, повинен бути єдиний образ, симетричний щодо центральної вертикальної осі, а не два малюнки.

У кожної руки є своя половина малюнка, руки не заважають і не допомагають одна одній. Всі рухи під час вправи відбуваються синхронно лівою і правою руками, тобто абсолютно одночасно і дзеркально. Це необхідно дотримуватися заради того, щоб у ведучої руки не було можливості взяти основну частину роботи на себе. Найбільш сприятлива тематика образів для малювання – образи природи (дерева, квіти).

Досліджуваним пропонувалось спробувати малювати стоячи (руки відчують більшу ступінь свободи). Всі супроводжуючі рухи – набір фарби на пензлик, мийка пензликів в склянці – виконуються також синхронно і симетрично двома руками. Цим досягається єдність процесу роботи з вправами і відбувається додаткове тренування «неведучої» (лівої) руки. Під час роботи включали спокійну музику без слів і припиняли всі розмови (не активується ліва півкуля). Музика додатково активізувала праву півкулю.

Для роботи вибиралися художні матеріали з мінімальними показниками тертя при взаємодії з папером (акварельні фарби). Аркуш паперу обов'язково закріплювався скотчем, кнопками до твердої основи. Тертя виключалося тому, що воно підсвідомо сприймається як опір зусиллям. Весь образ промальовувався спочатку в повітрі з пензликами в руках (м'язи запам'ятовують всі потенційні лінії майбутнього малюнка, але при цьому «не бояться» оцінки – в повітрі не видно, наскільки рівно / косо проведені діагоналі і наскільки (не) акуратно обвели).

Погляд при виконанні вправи спрямований в центр образу (при центральній симетрії) або ковзає уздовж центральної осі (при вертикальній осьовій симетрії). Необхідно охоплювати поглядом всю

4.3. Корекція міжпівкульної взаємодії як основа розвитку пізнавальних процесів молодших школярів

картину в цілому. Отже, робота за даною методикою – не малювання, а дещо незвичний спосіб гармонізації роботи мозку, узгодженого функціонування двох його півкуль.

Основою формування складу фізичних вправ для забезпечення міжпівкульної взаємодії можуть бути наступні умови: розвиток тонких, диференційованих рухів рук, кисті, пальців; перехід від поперемінного виконання мануальних рухів до одночасного і навпаки; виконання рухів по черзі в поле зору різних очей; постійна підтримка позитивного емоційного стану; створення смислового образу рухів.

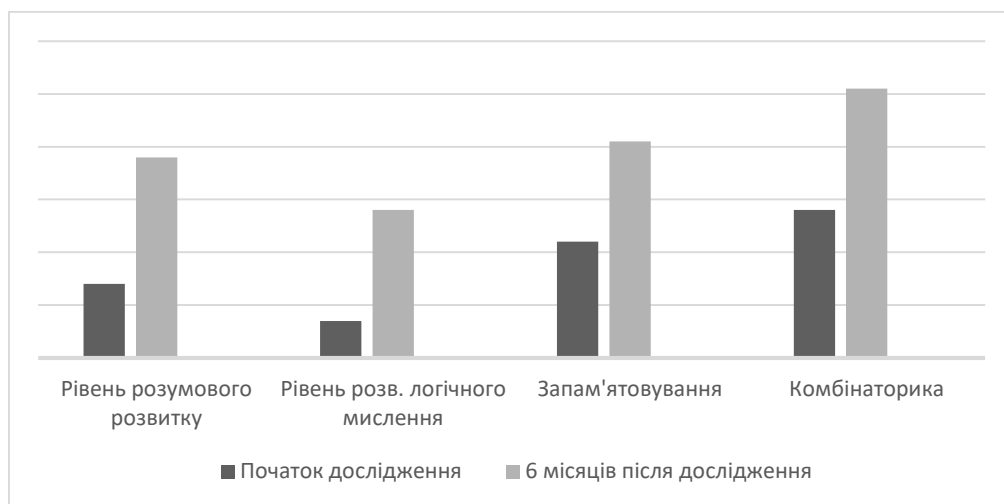

Рис. 1. Динаміка розвитку пізнавальних процесів у досліджуваних основної групи.

Паралельно з даною методикою проводився комплекс кінезіологічних вправ (розтяжки, дихальні вправи, окорухові вправи, тілесні вправи, вправи для розвитку дрібної моторики, ритмокорекція, вправи на релаксацію і масаж) у формі фізкультурних пауз (Струкова, 2018, с. 29-32). Кінезіологічний цикл складався з: комплексу вправ для розвитку міжпівкульних зв'язків (6 тижнів); перерва (2 тижні); комплексу вправ для розвитку правої і лівої гемісфери (6 тижнів) і повторювався двічі протягом 26 тижнів.

Дотримувалися наступної послідовності виконання компонентів комплексу, спрямованого на корекцію міжпівкульної взаємодії: на початку дня – фізкультхвилинки для поліпшення мозкового кровообігу; в середині дня – ритмокорекція, комплекси для очей; в кінці дня – фізкультхвилинки комплексного впливу.

Через 6 місяців проведено повторну діагностику рівня підконтрольних пізнавальних процесів і міжпівкульної взаємодії в

РОЗДІЛ 4. МІЖДИСЦИПЛІНАРНІ ТЕХНОЛОГІЇ ВДОСКОНАЛЕННЯ ТА САМОВДОСКОНАЛЕННЯ ОСОБИСТОСТІ

основній і контрольній групі досліджуваних, визначено динаміку розвитку процесів (рис. 1-2).

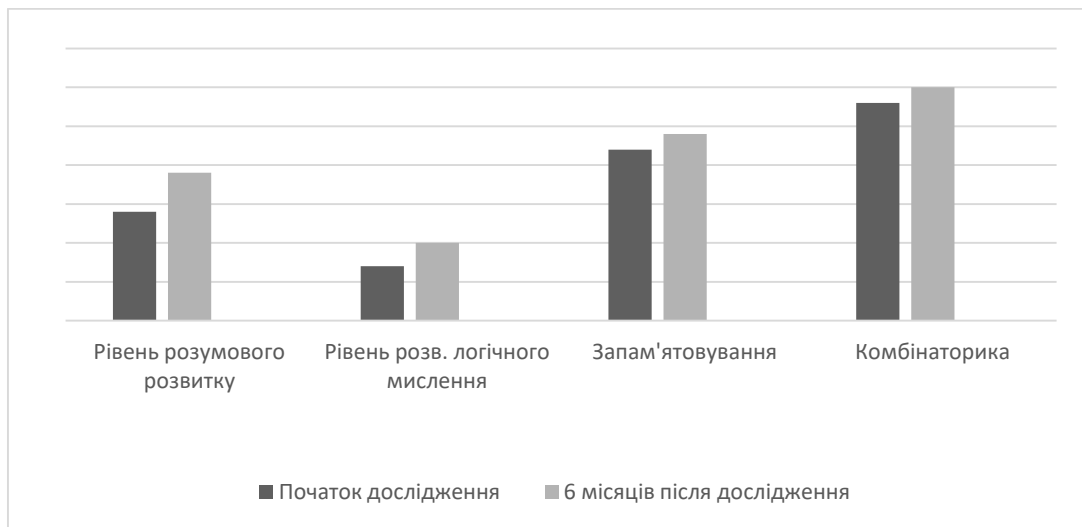

Рис. 2. Динаміка розвитку пізнавальних процесів у досліджуваних контрольної групи.

Встановлено, що в основній групі, де з учнями була проведена розвиваюча робота, показники успішності та інтелектуальної продуктивності більш високі, відмічається покращення мануальної точності, швидкості, просторового орієнтування (рис. 3-4).

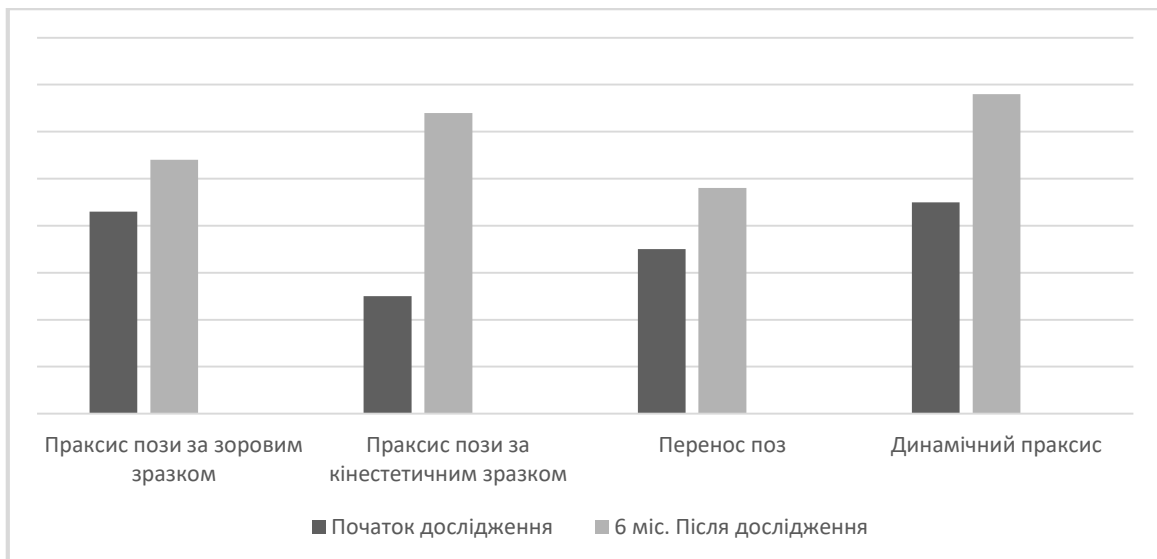

Рис. 3. Динаміка показників проб праксису пози і динамічного праксису досліджуваних основної групи

У результаті практичних занять, під час яких основна група дітей протягом 6 місяців виконувала вправи на гармонізацію міжпівкульної

4.3. Корекція міжпівкульної взаємодії як основа розвитку пізнавальних процесів молодших школярів

взаємодії відмічалася поліпшення загального психофізичного стану. Це оцінювалося суб'єктивно, а саме – за реакцією заспокоєння, поліпшення настрою і сприйняття нового матеріалу після виконання вправ.

Ліва рука стала більш «робочою», ніж до виконання вправ. Це стало помітно поза навчальним процесом практично при будь-якій роботі руками, наприклад, під час їжі.

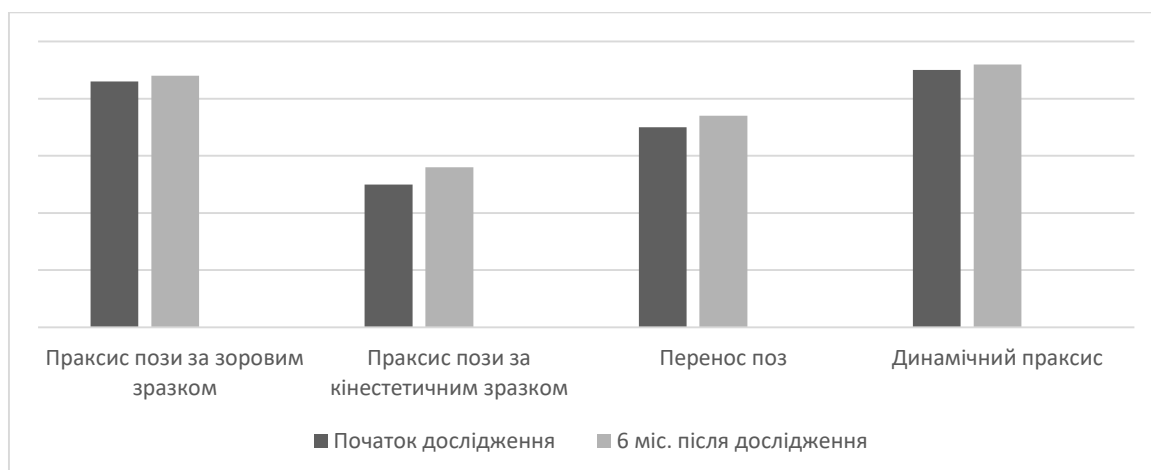

Рис. 4. Динаміка показників проб праксису пози і динамічного праксису досліджуваних контрольної групи

Отже, у ході дослідження доведено, що пізнавальні процеси можна цілеспрямовано формувати у молодших школярів групи ризику через механізми підвищення морфофункціональної зрілості мозку, активуючи міжпівкульну взаємодію одночасним малюванням обома руками та кінезіологічними вправами.

Застосовані методики формування міжпівкульної взаємодії дозволяють здійснити перевід учнів початкової школи групи академічного ризику на більш високий рівень інтелектуальної продуктивності в процесі систематичних розвиваючих занять. Своєчасна і відповідна корекційна робота дозволить знизити можливість виникнення у дітей нервово-психічних, психосоматичних розладів, що розвиваються на основі стресових ситуацій.